

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Istoria publică și exigențele profesiei de istoric în România postcomunistă

MARIA BUCUR

Care este relevanța istoriei publice în contextul unei discuții despre perspectivele unui institut de istorie contemporană în România? Voi risca o afirmație în același timp simplă și cuprinzătoare: profesiunea de istoric traversează o criză în România, în același timp generală și specifică, de a cărei depășire depind șansele de succes ale unui astfel de institut. Această criză poate fi examinată din perspective diverse; mă voi concentra aici asupra unui singur aspect al ei, și anume, asupra modului în care istoriografia academică și cea publică au evoluat, paralel sau convergent, după 1989 și voi încerca să arăt care sunt implicațiile acestei evoluții pentru viitorul profesiei noastre¹. În viziunea mea, inițiatorii acestui institut trebuie să fie preocupați nu doar de excelența academică și profesională - fără îndoială, o condiție esențială a reușitei lui - ci și de capacitatea acestui institut de a suscita interesul și participarea unui public cât mai larg la procesul de examinare critică a trecutului.

Voi începe prin a aduce câteva lămuriri pentru aserțiunile de mai sus. Ce înțeleg prin criza profesiei de istoric? După

¹ În contribuția sa la o conferință care a avut loc la București în iunie 1998, "Cultura și politica identității în România modernă", Sorin Antohi remarca absența sintezelor teoretice originale din istoriografia românească și susținea necesitatea unor demersuri de acest tip, esențiale pentru revigorarea disciplinei noastre.

1989, atât în România cât și în alte țări din Europa de Est, istoricii au fost nevoiți să revizuiască temeiurile autorității lor profesionale în raporturile cu studenții și confrății, dar și cu un public mai larg. Ei au trebuit, pe de o parte, să se raporteze critic la trecutul comunist, și pe de alta să-și redefească profesiunea în relație (ceea ce nu înseamnă neapărat în opoziție) cu solicitări inedite ce țin de istoria publică. Replica istoricilor la aceste provocări a fost mai degrabă neconvingătoare, marcată de slăbiciune și trădând, în opinia mea, incapacitatea definirii unor principii instituționale și profesionale clare în interiorul breslei, dublată de inaptitudinea ei de a genera un set de criterii intelectuale pe care membrii ei să le poată împărtăși și pe care s-ar putea întemeia pretențiile istoricilor la autoritate intelectuală și profesională în discuțiile privind trecutul. Nu vreau să spun că eforturile în această direcție au lipsit cu totul. Grupuri precum cel din jurul remarcabilei reviste *Xenopoliana*, plasat sub autoritatea profesorului Al. Zub la Iași, au manifestat un angajament foarte intens în asemenea discuții epistemologice. Lansată în 1993, revista a debutat cu o incitantă serie de eseuri în jurul temei "Discursul istoric și integrarea". Autorii textelor din acest prim număr și-au concentrat atenția asupra temeiurilor precare ale autorității intelectuale a istoricilor români după 1989 și asupra exigențelor de ordin teoretic și metodologic cărora aceștia trebuie să le facă față pentru a putea participa la dezbaterile curente din istoriografia internațională². Totuși, aceste eforturi nu au reușit să provoace o confruntare de opinii care să angreneze întreaga breaslă a istoricilor, demonstrând tendința de fragmentare a acesteia, accentuată după 1989.

² A se vedea mai ales Liviu Antonesei, "«Închiderea» și «deschiderile istoriografiei»", pp. 5-9; Valeriu Gherghel, "Această nebulă, istoria", pp. 10-13 și Andrei Pippidi, "Miturile trecutului- răspîntia prezentului", pp. 22-31, toate în *Xenopoliana* 1, no. 1-4, 1993.

Revin acum la diferența dintre istoriografia academică și cea publică. Sunt oare acestea categorii disjuncte? Îngăduiți-mi să prezint un model de analiză util, chiar dacă imperfect, al situației din România. Constituirea istoriei ca profesiune distinctă este un fenomen relativ recent pretutindeni, iar România nu face excepție. Analiza istorică și elaborarea narațiunilor despre trecut au precedat cu mult apariția unui învățământ destinat în mod specific inițierii unor specialiști în metodologiile și fundamentarea teoretică a analizei istorice. Totuși, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cei care se îndeletniceau cu scrierea istoriei au resimțit nevoia să-și diferențieze discursul de alte tipuri de interes, de un ordin mai general, față de trecut. Așa cum remarca Patricia Mooney-Melvin, istoricii au definit coordonatele disciplinei lor prin evidențierea preocupării lor față de adevărul obiectiv, prin pregătirea lor profesională specifică, prin adeziunea față de anumite standarde de competență și probitate profesională, verificate și confirmate prin critică și dialog intradisciplinar, precum și prin angajamentul lor în folosul societății³.

Pe măsură ce aceste particularități ale discursului istoriografic s-au conturat, distincția dintre istoria profesionistă și cea "diletantă" (sau, pentru a uza de un termen mai puțin depreciativ, istoria publică) a devenit tot mai complexă, nu însă și mai limpede. În primul rând, majoritatea celor ce practicau istoria publică parcurseseră, chiar dacă fără să le absolve întotdeauna, cursuri de istorie, dobândind astfel o cunoaștere foarte solidă a metodologiei folosite în cercetarea istorică. Ceea ce îi apropie, de asemenea, de istoricii de profesie

³ Patricia Mooney-Melvin, "Professional Historians and the Challenge of Redefinition", în James B. Gardner, Peter S. LaPaglia (ed.), *Public History: Essays from the Field*, Malabar, Krieger Publishing Co., 1999, p. 7.

era (și a rămas) preocuparea lor declarată pentru adevărul obiectiv și sentimentul unei responsabilități sociale⁴.

Între cele două tipuri de discurs au apărut totuși diferențe importante. Noțiunea destul de nebulosă de "responsabilitate" față de societate a început să fie identificată în mod mai decis cu pregătirea viitorilor istorici și redactarea unor texte în care adevărul istoric este evaluat potrivit unor criterii proprii istoricilor de profesie. De regulă, aceste texte au un public mai restrâns și avizat, format în principal din confrăți. Textele de istorie publică vizează o audiență mai largă și mai vag structurată, concepția despre "responsabilitate" socială pe care o presupun fiind diferit definită și având alte implicații pentru demersul lor. Mai exact, istoria publică încearcă să trezească interesul pentru trecut la un public mai larg, care să includă și cititori fără pregătire istoriografică. Măsura succesului în acest caz nu depinde de reacțiile confrăților, ci decurge din capacitatea unui astfel de discurs de a atrage și educa un public cât mai numeros, punându-se în același timp în serviciul lui⁵.

Putem stabili o altă diferență între cele două tipuri de cercetători, în funcție de mediul instituțional în care își desfășoară activitatea⁶. Istoricii profesioniști lucrează în mediul academic, în universități și institute de cercetare. Cei care se ocupă cu istoria publică au o alegere mai amplă; ei pot opta între a lucra, de pildă, pentru arhive, muzee, departamente guvernamentale, asociații culturale sau posturi de televiziune. Particularitățile acestor medii instituționale se reflectă în gradele diferite de autonomie de care dispun istoricii pentru a-și realiza

⁴ *Ibid.*, pp. 8-9.

⁵ Leslie H. Fischel, "Public History and the Academy", în B.J. Howe, E.L. Kemp (ed.), *Public History: An Introduction*, Malabar, Robert E. Krieger Co., 1986, p. 12.

⁶ Mooney-Melvin, pp. 9-10.

proiectele, ca și în natura diferită a mijloacelor prin care își pot atinge publicul și impune autoritatea profesională.

Un alt mod de a gândi relația dintre cele două categorii de istorici este să analizăm semnificația activității lor ca producători de cultură, mai exact să evaluăm aportul lor la modelarea memoriei culturale. Așa cum notează Jacques Le Goff în studiul *Memorie și istorie*, istoria publică construiește memoria colectivă, în vreme ce istoriografia academică tinde să o deconstruiască (chiar dacă tentativele ei de distanțare critică pot duce ele însele la instituirea – involuntară – a unor noi mituri)⁷.

Înainte de 1989, această distincție nu avea o mare relevanță pentru România sau orice altă țară est-europeană, dar ea a devenit între timp foarte importantă. În vremea regimului comunist, fie că lucrau în învățământ, arhive, muzee sau alte instituții, istoricii erau răspunzători nu față de breaslă sau de public, ci față de partid și de stat. Distincția relevantă pentru această perioadă este cea între istoricii care au reușit să se refugieze în subiecte și medii instituționale care le îngăduiau să progreseze în cercetare fără să fie constrânși de linia impusă de partid, menținându-se astfel în concordanță cu exigențele intelectuale ale profesiei, și cei a căror activitate a rămas strict controlată de partid⁸. Pe de altă parte, regimul comunist înființase un număr mare de instituții care ofereau posibilități de angajare pentru istorici: arhive teritoriale și muzee locale, filiale ale comisiei monumentelor, biblioteci și alte asemenea instituții.

Acest peisaj a suferit câteva schimbări importante după 1989. Pe lângă disponibilul de locuri de muncă existent, au

⁷ Jacques Le Goff, *Memory and History*, New York, Columbia University Press, 1992.

⁸ Antonesei, pp. 5-6.

apărut, pentru istoricii mai întreprinzători, noi posibilități. Modul în care majoritatea istoricilor înțeleg noțiunea de responsabilitate publică s-a modificat, fie și în principiu, dacă nu întotdeauna în fapt. Una din importante probleme care este încă nesoluționată, este absența unui cadru instituțional de pregătire a noilor specialiști în istorie publică, ale căror răspunderi nu se pot limita la a îngroșa rândurile personalului din instituțiile de stat, ci trebuie să fie de a servi și atrage publicul larg. Astfel, muzeografi continuă să vadă în cercetare și conservare principalele lor obligații, neglijând rolul de instituție publică al muzeului și responsabilitatea sa educațională. Chiar și la o privire rapidă, concepția curatorială a muzeelor de istorie, fie ele naționale sau locale, exhibă, cu rare excepții, inadecvările ce persistă în acest domeniu⁹.

După 1989 am asistat la o explozie masivă a interesului pentru istorie. A apărut dintr-o dată un public numeros, dornic să își imagineze sau să descopere o memorie colectivă față de care să poată simți o solidaritate profundă. O pleoră de organizații, majoritatea de orientare naționalistă, au avut o serie de inițiative de restaurare și conservare la nivel local, au făcut demersuri pentru construirea unor monumente pentru eroi locali, pentru schimbarea numelor unor străzi, pentru așezarea unor plăci comemorative pe clădiri publice sau locuințe private. O asemenea mobilizare de energii mi se pare firească și - în pofida atitudinii mele antinaționaliste - o emulație sănătoasă și creativă.

Istoricii nu au întârziat să profite de acest interes. Mulți și-au suflecat mânecile și au abordat domeniul istoriei publice,

⁹ În 1999 am vizitat muzeele de istorie din Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Satu Mare, Iași, Zalău, precum și Muzeul Național de Istorie. Am fost neplăcut surprinsă să descopăr că neinspiratele expoziții permanente din perioada comunistă s-au păstrat. Numai la Alba Iulia am remarcat o schimbare notabilă în instalarea și conținutul expoziției permanente.

fie scriind cărți de popularizare pe diverse teme, cum ar fi monarhia, fie participând la dezbateri televizate, lucrând în colaborare cu grupuri locale, sau oferind consultanță pentru filme documentare sau seriale de televiziune pe teme istorice. Faptul că aceiași cercetători se împart între ambele roluri, practicând și istoria academică și pe cea publică, îngreunează distincția, pe care o consider necesară, între cele două tipuri de discurs. Trebuie să subliniem faptul că acești istorici își folosesc în realitate prestigiul și autoritatea profesională pentru a-și legitima incursiunile în domeniul istoriei publice. Rezultatul nu e obligatoriu negativ, dar au fost câteva ocazii în perioada de după 1989 când asemenea preocupări lucrative de istorie publică au lezat prestigiul profesiei și au pus sub semnul întrebării obiectivitatea și distanța critică pe care istoricii le-ar fi dorit recunoscute.

Voi discuta un singur exemplu de acest fel. În 1996 un documentar intitulat "Dictaturile României" a readus în atenție câteva teme considerate tabu de istoriografia de până la 1989: grupările de extremă dreaptă din perioada interbelică, regimul politic al României din vremea celui de-al doilea Război Mondial și cele două dictaturi comuniste: cea a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și cea a lui Nicolae Ceaușescu. Episodul despre situația politică a țării și regimul Antonescu conținea un material filmografic remarcabil, în special imagini de pe frontul de est; o mare parte dintre acestea fuseseră difuzate ultima oară ca buletine de știri în timpul războiului. În schimb, analiza imaginilor și scenariul transformau filmul într-o apologie a regimului Antonescu.

Faptul putea fi sesizat pe mai multe porțiuni ale filmului, dar inadvertența cea mai flagrantă era modul în care realizatorii discutau ocuparea Transnistriei de către Antonescu, una dintre măsurile contestate încă din timpul războiului, în special cât

privește tratamentul la care fusese supusă populația evreiască deportată și cea locală. Răspunzând acestor acuze, documentarul îl dezvinovăța pe Antonescu, oferind în acest sens două probe. Mai întâi, o serie de imagini în care acesta iese dintr-o biserică și este întâmpinat cu flori de către localnici. Aceste imagini erau presupuse să dovedească recunoștința transnistrenilor pentru armata română, care îi eliberase de ocupația sovietică. Veridicitatea imaginilor părea de la sine înțeleasă. Dar unde fuseseră acestea filmate? Cum se putea dovedi că nu era vorba de o înscenare, mai ales dacă ținem seama de întrebuintarea imaginilor de acest tip în scopuri propagandistice în vremea războiului? A doua probă era declarația dată de Antonescu la procesul său după război, în care își justifică acțiunile din Transnistria.

În condițiile în care ambele mărturii erau marcat subiective, orice istoric serios s-ar fi îndoit de soliditatea lor. Regizorul filmului, Dan Mateescu, nu este istoric de profesie. El a apelat însă la serviciile unui reputat istoric român, Ioan Scurtu, în calitate de consultant științific. Astfel, Scurtu a acceptat ca autoritatea sa profesională să fie folosită pentru a garanta credibilitatea unui documentar care nu era doar un exemplu de analiză istorică deficientă, ci și o tentativă de reabilitare a unor poziții politice de extremă dreaptă. La fel de îngrijorătoare ca folosirea improprie a autorității profesionale a fost, în acest caz, lipsa unei riposte din partea celorlalți istorici¹⁰.

Și alte asemenea abuzuri au rămas nesancționate de breaslă și au generat o confuzie între cercetarea temeinică și folosirea ilegală a autorității profesionale. Această confuzie a viciat, după părerea mea, dezbateră de anul trecut despre manualele

¹⁰ O excepție semnificativă o constituie obiecțiile formulate de Florin Țurcanu în *Dilema* la episodul despre Corneliu Zelea Codreanu, din același film.

de istorie¹¹. Dacă istoricii ar fi obișnuit opinia publică cu intervenții mai ferme în situațiile în care standardele profesionale au fost desconsiderate, este posibil ca răspunsul lor la acțiunea inițiată de Parlament în problema manualelor să fi avut o pondere mai mare, conducând la soluționarea disputei în interiorul breslei și descurajând imixtiunea unor persoane fără pregătire istoriografică.

Un alt aspect al schimbărilor de după 1989 este dezinteresul față de trecut în rândul generației a cărei formare a coincis cu explozia consumismului. Este un semnal care ar trebui să ne facă atenți, ca istorici, la faptul că suntem pe cale să ratăm o ocazie importantă de a canaliza un interes deja existent față de trecut către o înțelegere a lui care să îmbine reverența, gestul recuperator și atitudinea critică. Dezinteresul tinerilor față de istorie ridică o altă problemă, înrudită, dar diferită: cum să trezim interesul viitorului public față de trecut, astfel încât sentimentul proximității față de el să nu devină o cale de evadare din prezent, ci o componentă esențială a formării tinerilor ca viitori cetățeni?

Concilierea acestor exigențe, dublată de menținerea standardelor profesionale, apare ca o sarcină dificilă, dar noul institut de istorie contemporană poate deveni un model în această privință. Optimismul meu este îndreptățit de reușita excepțională a Muzeului Țăranului Român în a răspunde unor provocări similare și de eforturile, cu aceeași miză, pe care le fac instituții din alte țări est-europene.

Traducere de Mihnea Mircan

¹¹ Acțiunea inițiată de regizorul Sergiu Nicolaescu, senator PDSR, care viza scoaterea din uz a unor manuale de istorie publicate cu aprobarea Ministerului Educației Naționale, a fost tratată pe larg de presa scrisă și de alte mijloace de informare. A se vedea *Adevărul, România liberă, Monitorul, Ziaa* și 22 din lunile octombrie și noiembrie 1999.